

РОЗДІЛ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК: 343.9.02

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-70-1-135-144>

Джу́жа Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Тичина Дмитро Михайлович,
кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник
(Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

ЧИ ІСНУЄ ГЕНЕТИЧНА СХИЛЬНІСТЬ ОСОБИ ДО ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ?

У статті розглянуто генетичний підхід до пояснення злочинної поведінки та генетичну схильність до вчинення злочину. Авторами зосереджено увагу на розповсюдженні помилки, що полягає в розгляді фізіологічних і соціальних факторів як явищ одного порядку. Зроблено висновок, що генетичний підхід повинен бути спрямований на з'ясування, по-перше, ролі генетичних факторів у визначенні особливостей злочинної поведінки; по-друге, спадковості та мінливості такої форми поведінки; по-третє, впливу спадкових процесів на експресію генів, яка призводить до злочину. Доведено, що зв'язок природи й суспільства є не прямолінійним, а опосередкованим свідомістю особи. До того ж сучасні дослідження свідчать про можливість і необхідність позитивної зміни природжених властивостей індивідуального запобігання злочинам, передусім – насильницьким. Надано характеристику практики застосування генетичного підходу.

Ключові слова: ген; генетика; особа злочинця; запобігання злочинам; кримінальні правопорушення; етіологія злочину.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві з відчутною гостротою постає проблема боротьби зі злочинністю, вияви якої в певних ситуаціях взаємодії індивіда та соціуму спричинені багаторівневою системою об'єктивних чинників економічного, політичного, правового, організаційно-управлінського, соціокультурного, морально-психологічного та іншого характеру.

Хоча біосоціальний напрям теорій причин злочинності не революційний за своїми принципами, водночас помітна велика інтенсивність, з якою він розвивається у XXI ст. Зумовлено це багатьма факторами, поміж яких ті, що пов'язані з переглядом наявних міркувань стосовно причин учинення злочинів, а також фактори, спричинені ще більшою інтенсифікацією досліджень у сфері медицини, біології, хімії, фізіології, психології, генети-

ки – наук, які досліджують особливості функціонування та діяльності людини. Одним із недоліків генетичного підходу є «слабкість» методики. Так, у процесі генетичних досліджень стосовно людини, яка вчинила злочин, необхідне довготривале в часових інтервалах вивчення, на основі якого можна стверджувати про роль генетичних факторів у визначенні особливостей її злочинної поведінки, спадковість та мінливість такої форми поведінки, а також про вплив спадкових процесів на експресію її генів, яка має своїм наслідком злочин. Ці дослідження вимагають аналізу даних не за один і не за два, а принаймні за 100 років. До того ж вони стосуються здебільшого неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук шляхів удосконалення проблем вивчення причинності в різні історичні періоди був предметом активних дискусій вітчизняних і зарубіжних учених-кримінологів, зокрема Г. А. Аванесова, Г. І. Волкова, З. А. Вороніна, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Джужі, М. П. Дубініна, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, В. Є. Емінова, О. М. Ігнатова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, І. І. Карпеця, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, С. І. Нежурбіді, І. І. Полетаєва, Ж. І. Резнікова, Д. В. Рівмана, У. Топсона, Д. М. Узнадзе, В. Фокса, Дж. Фуллера, Ф. Штумпфля, Н. М. Ярмиш та ін.

Вагомий науковий внесок згаданих учених у розроблення окресленої тематики є беззаперечним, проте їхні дослідження об'єктивно обмежувалися застосуванням «класичної» методології. Сьогодні ж особливого значення набуває застосування сучасних (нетрадиційних) підходів до розв'язання проблем етіології злочину з переглядом наявних і усвідомленням прогресивних кримінологічних концепцій.

Метою цієї статті є наукове дослідження та обґрунтування генетичної схильності до вчинення кримінального правопорушення в теоріях кримінологічного вчення про причинність злочинності та запобігання злочинам.

Виклад основного матеріалу. Генетика допомогла людству розгадати важливі для його життєдіяльності проблеми. Вона відкрила шлях до пізнання і розуміння біологічних закономірностей у природі, джерел генетичної рівноваги в популяціях, чинників успадкування, причин спадкової і неспадкової мінливостей, спадкових порушень розвитку та захворювань. На основі її досягнень сформувалися методи запобігання спадковим патологіям і їхнього подолання, управління властивостями організму. З її розвитком пов'язані й нові виклики сучасній цивілізації, багато з яких виходять за межі природничих наук [1].

Досягнення у вивченні закономірностей спадковості людини тісно пов'язані з розвитком усіх розділів генетики. Ще лікарі та філософи Давньої Греції (V–IV ст. до н. е.) не лише писали про спостережуване ними успадкування певних нормальних та патологічних ознак людини (колір очей, косоокість, облісіння тощо), а й намагалися пояснити механізм цих процесів і навіть пропонували заходи щодо покращання людського роду. Так, Гіппократ (прибл. 460 до н. е. – 370 до н. е.) і Анаксагор (прибл. 500 до н. е. – 428 до н. е.) вважали, що носія інформації формують усі частини тіла – як здорові, так і хворі [1].

Першу (завершену, хоча й досить спрощену) теорію спадковості розробив Арістотель (384 до н. е. – 322 до н. е.), який висловив думку про якісно різний внесок чоловічих та жіночих хромосом у майбутню дитину. Він був переконаний, що чоловічий організм лише запускає процес, а жіночий надає матеріал для розвитку дитини. Коли чоловіча основа сильніша, народжується син, більше схожий на батька, і навпаки. Тому сини, зазвичай, схожі на батька, а дочки – на матір [1].

Платон (427 до н. е. – 347 або 348 до н. е.) у праці «Політика» надав детальні рекомендації, як варто підбирати подружні пари, щоб народжувалися фізично, розумово й духовно досконалі діти. Він наполягав, що нащадків хороших батьків слід виховувати з особливою ретельністю, а про дітей із нижчих прошарків суспільства не варто особливо дбати.

Античних учених цікавила також проблема успадкованих та набутих ознак. Так, на думку Демокріта (прибл. 460–370 до н. е.), здібності більшості людей формуються переважно завдяки вправам, а не природній схильності.

Знову явищами спадковості та мінливості наука зацікавилася лише через 20 століть потому. У праці «Спадкові захворювання» (1605) іспанський лікар Л. Меркадо (1525–1606) стверджував, що не тільки батько, а й мати впливає на ознаки майбутньої дитини, хоча багато в чому підтримував Арістотеля [1].

Закони, сформульовані чеським дослідником Г. Менделем (1822–1884) у 1865 р. після експериментів із рослинами, виявилися надзвичайно плідними та дієвими в аналітичному плані. Поняття «ген», що сформувалося на основі цих експериментів, стало центральною концепцією всієї генетики, зокрема генетики людини.

Вагомим був внесок у розвиток антропогенетики англійського біолога Ф. Гальтона (1822–1911). Аналізуючи спадковість у низці сімей, він дійшов висновку, що психічні особливості людини детерміновані не лише умовами середовища, а й спадковими чинниками (1865). Ф. Гальтон запропонував і застосував близнюковий метод для вивчення ролі середовища та спадковості в розвитку ознак, розробив кілька статистичних методів, зокрема метод обчислення коефіцієнта кореляції. Ці роботи стали основою для майбутнього розвитку генетики людини. Крім цього, Ф. Гальтон був засновником євгеніки – науки про спадкове здоров'я людини та шляхи його поліпшення. Він вважав, що насамперед необхідно не позбавлятися патологічних генів, а збільшувати кількість «сприятливих» генів у людських популяціях, створюючи умови для розмноження обдарованих людей [1].

Нині найактуальнішими в генетиці людини є дослідження спадкових хвороб обміну речовин, започатковані англійським лікарем А. Гарродом (1857–1936). У праці «Поширеність алкаптонури: вивчення хімічних особливостей» (1908) він уперше виявив зв'язок між генами й ферментами та спадкові порушення обміну речовин у людини [1].

У 1908 р. англійський математик Г. Харді (1877–1947) та німецький лікар В. Вейнберг (1862–1937), незалежно один від одного, заклали основи популяційної генетики, сформулювавши закон розподілу генів у популяції організмів, відомий нині як закон Харді – Вейнберга. Стимулом до цього була генетика людини, бо основою закону став розподіл менделюючих ознак у популяції людини.

У 1911 р. американці – генетик Т. Морган (1866–1945) і цитолог Е. Вільсон (1856–1939) – виявили, що успадкування гемофілії та кольорової сліпоти по материнській лінії зумовлене локалізацією відповідних генів у Х-хромосомі.

Кінець 20-х – початок 30-х років ХХ ст. ознаменувався значними успіхами в розвитку генетики. Хромосомна теорія спадковості стала загальноновизнаною. Ще в 1902 р. американський дослідник У. Сеттон (1877–1916) та німецький дослідник Т. Бовері (1862–1915), порівнюючи дані гібридологічного аналізу й поведінки хромосом у процесі поділу клітин, дійшли висновку, що спадкові фактори Г. Менделя, тобто гени, локалізовані в хромосомах. Ця гіпотеза була підтверджена результатами аналізу успадкування статі у тварин, який довів, що стать нащадків визначають статеві хромосоми. Експериментально обґрунтували хромосомну теорію спадковості в 1910 р. американські вчені Т.-Х. Морган, К. Бріджес (1889–1938) та А. Стертевант (1891–1970). Згідно із цією теорією, спадковість пов'язана з генами, розташованими в хромосомах клітинних ядер лінійно, утворюючи групи зчеплення [1].

Саме в цей період інтенсивно розвивалася популяційна генетика. Значний внесок у розвиток зазначеного напрямку зробили російські вчені С. С. Четвериков (1880–1959) та М. П. Дубінін (1907–1998), англійці Дж. Б. С. Холдейн (1892–1964) та Р. Фішер (1890–1962), американець С. Райт (1889–1988), швед Г. Дальберг (1893–1956) та ін.

У першому десятилітті ХХ ст. бурхливо розвивалася євгеніка. Її прихильники вважали визначальним вплив генетичних чинників на розвиток нормальних фізіологічних і розумових особливостей індивіда, а також на появу розумової відсталості, психічних захворювань, алкоголізму, злочинності та інших соціальних відхилень. Вони вважали, що людський рід можна поліпшити, сприяючи відтворенню людей, які мають бажані якості

(позитивна евгеніка), та перешкоджаючи розмноженню хворих, розумово відсталих і калік (негативна евгеніка).

У США та деяких країнах Європи, зокрема в Німеччині, було організовано наукові установи, які займалися евгенічними дослідженнями, переважно досить примітивними. Євгеністи стверджували, що індивідуальні властивості людини, наприклад нестримний характер, схильність до бродяжництва тощо успадковуються за законами Г. Менделя.

Євгеніку вивчали в багатьох коледжах США, а джерелом евгенічної пропаганди став Державний архів евгеніки під керівництвом Ч.-Б. Давенпорта (1866–1944). Він брав активну участь у формуванні соціальної політики стосовно імміграції через створення системи дозволів і заборон на в'їзд до США певних національних груп. Вважали, що вихідці з Північної та Центральної Європи розумово досконаліші й тому корисніші для держави, ніж вихідці з Південної Європи або Азії. У більшості штатів Америки було ухвалено прийняти закон про примусову стерилізацію психічно хворих, злочинців, п'яниць, повій тощо. Однак припущення про успадкування таких властивостей людиною не мало наукового обґрунтування.

Аналогічні тенденції спостерігались і в Англії. У цій країні теж активно пропагували евгеніку, чому сприяв математик і біолог К. Пірсон (1857–1936), який успадкував у Лондонському університеті евгенічну лабораторію Ф. Гальтона.

У Німеччині евгеніка отримала назву «расова гігієна». Рух під цією назвою був пов'язаний із містичною концепцією раси, уявленням про перевагу нордичної раси, зі страхом перед виродженням людства загалом та німецького народу зокрема, спричиненим алкоголізмом, венеричними хворобами, збільшенням народжуваності недоумкуватих та людей із нижчих прошарків суспільства. Деякі прихильники таких ідей вважали, що не слід «забруднювати німецьку кров» іноземною, особливо єврейською. Після приходу до влади А. Гітлера евгенічні уявлення стали складовою нацистської ідеології. У 1933 р. у країні запровадили закон про стерилізацію дітей, обтяжених спадковими хворобами, а також представників певних етнічних груп, особливо євреїв та ромів. Подібні закони, але про добровільну стерилізацію, за евгенічними свідченнями, було прийнято в Скандинавських країнах.

У 1944 р. американські біохіміки О.-Т. Ейвері (1877–1955), К. М. Маклеод (1909–1972) і М. Маккарті (1911–2005) виявили, що передавання спадкової інформації пов'язане з дезоксирибонуклеїновою кислотою (далі – ДНК). Це відкриття стало стимулом до аналізу спадковості на молекулярному рівні. А завдяки створенню в 1953 р. американським біохіміком Дж. Вотсоном та англійським фізиком Ф. Кріком моделі молекулярної структури ДНК почалося поглиблене вивчення молекулярної, біохімічної та імунної генетики людини.

На початку XXI ст. сформувався новий напрям у генетиці – *епігенетика*, яка вивчає спадкові зміни експресії генів, що відбуваються без зміни первинної структури ДНК. Отже, генетика є порівняно молодою наукою, яка бурхливо розвивається [1].

У 1909 році данський учений В. Йогансен увів у науковий обіг термін «ген», під яким розумів спадковий задаток ознаки. У 1911 році американський учений Т. Морган розробив хромосомну теорію, згідно з якою кожному біологічному виду властивий певний постійний набір хромосом (людині, наприклад, 23 пари). Сукупність усіх спадкових факторів отримала назву «генотип».

Розвиток генетики розкрив широкі перспективи для висунення сміливих гіпотез про передачу схильності до злочину генетичним шляхом. В епоху бурхливого розвитку генетики, коли людству пророчилися її грандіозні перспективи, досить заманливо було знайти маленьку біологічну частинку, яка, передаючись від батьків до дітей, подібно вірусу, заражує людей схильністю до кримінальних правопорушень.

Першу спробу перевірити гіпотезу генетичної зумовленості злочинної поведінки зробив німецький психіатр Йоханес Ланге. У 90-х роках XX ст. із цією метою він провів

дослідження на основі близнюкового методу. Суть його полягала в тому, що порівнювалася поведінка близнюків, які розвивалися в одній яйцеклітині і, відповідно, мали однаковий набір генів, з поведінкою близнюків, які розвивалися в різних яйцеклітинах і мали різні спадкові задатки.

Сутність гіпотези така: якщо залежність поведінки від генетичних факторів реальна, то в окремих учинках і загалом протягом життя в однойцевих близнюків повинно бути більше спільного, ніж у різнояцевих. Дослідження мали позитивний результат: 77 % становили випадки з однойцевими близнюками, котрі обидва виявлялися злочинцями; а випадків із різнояцевими, коли другий близнюк теж скоював злочин, було значно менше – лише 11 %. Ці дослідження були опубліковані Й. Ланге в Лейпцигу в 1929 році [2].

Через три роки аналогічні дослідження були проведені голландським ученим Легра. Його результати були ще вищими: у 100 % випадків однойцеві близнюки обидва виявилися злочинцями, а стосовно різнояцевих таких фактів не було зовсім встановлено. Розгадка спадкової передачі схильності до злочинів здавалася близькою. Водночас не викликало жодного сумніву, що близнюки з однаковим генотипом виявляють набагато більшу схожість у поведінці, ніж близнюки, що мають різний генотип.

Отже, гени є вирішальним фактором злочинної поведінки. Ці дані мали значний вплив на введення в нацистській Німеччині в 1933 р. практики кастрації і стерилізації як міри кримінальної евгеніки (аналогічні заходи практикувались і в інших країнах – у США з 1899 року, у Данії з 1929 року).

На початку 30-х років ХХ ст. колега Й. Ланге психіатр Фрідріх Штумпфль досліджував генетичну схильність до злочинів, аналізуючи родовідні ознаки злочинців. Він вивчив родинні зв'язки 195 рецидивістів і 166 дрібних злочинців. Безпосередньо та за анкетуванням різних осіб було обстежено 1747 родичів цих злочинців. Серед родичів рецидивістів він виявив велику кількість злочинців, проте серед родичів дрібних правопорушників їх було значно менше. Майже всі рецидивісти страждали психопатією, у дрібних правопорушників психопатією страждало лише 14 %. Результати вивчення він опублікував у 1935 р. в Берліні [3].

Ці дані дозволили по-новому оцінити концепцію Годдарда із психічної неповноцінності злочинців: психічні порушення в кримінальному середовищі виявилися не стільки в нижчому рівні інтелекту, скільки в порушеннях емоційної стійкості.

Ф. Штумпфль провів порівняльне дослідження близнюків, результати якого були менш високими, ніж у Легра, але також цілком переконливими: парне вчинення злочинів спостерігалось в 61 % близнюків з однаковими генотипами й лише в 36 % близнюків із різними природними задатками. Ф. Штумпфль опублікував їх у 1936 р. в Лейпцигу [4]. Дані Ф. Штумпфля дозволили йому надати низку практичних рекомендацій, спрямованих на припинення можливості передачі схильності до злочинів генетичним шляхом. Тому Ф. Штумпфль пропонував розширити масштаби застосування заходів кастрації і стерилізації.

Результати генетичних досліджень спонукали Конгрес США прийняти закон про сексуальних психопатів. Відповідно до цього закону, до злочинців, у яких виявлена генетична схильність до сексуальної агресії, застосовувалося покарання у вигляді тюремного ув'язнення на невизначений термін.

Однак, як зазначає С. М. Іншаков, не всі вчені підтримали нову концепцію. Основні контраргументи опонентів генної теорії злочинності ґрунтувалися на вироблених теорією імовірності формулах розрахунку наукової достовірності статистичних даних. Зазначимо, що з точки зору репрезентативності дослідження Й. Ланге та Легра не витримували критики: перший обстежив лише 30 пар близнюків, другий ще менше – 9 пар. Не набагато біль-

ше обстежив Ф Штумпфль – 37 пар (18 пар однойцевих і 19 різнойцевих). Перші ж спроби збільшити обсяг вибіркової сукупності дали негативний результат [5, с. 123].

У 1936 році співвітчизник Й. Ланге і Ф. Штумпфля лікар Генріх Кранц опублікував у Берліні дані, отримані ним у процесі тривалого дослідження 75 пар близнюків [6]. І тут цифри, що характеризують парність злочинців у близнюків з однаковими й різними генотипами, розрізнялися дуже незначно: в однойцевих – 64 %, у різнойцевих – 53 %. Ці дані дещо зменшили загострення пристрастей і показали, що знайти ген злочинності не так уже й просто. Але ці труднощі не завадили вченим продовжити дослідження кримінальної генетичної схильності.

Дуже ґрунтовне, вельми тривале дослідження близнюків провів данський учений Карл-Отто Крістіансен. Він проаналізував поведінку 6000 пар близнюків. У близнюків з однаковим генотипом збіг у вчиненні злочинів спостерігався в 35 % випадків, у близнюків із різним генотипом – у 12 % [7].

Одним зі слабких місць генетичних концепцій, що вибудовуються на основі близнюкового методу, було те, що в експериментальному дослідженні змінна повинна бути одна: у випадку з близнюками – однаковий і різний генотип. Однак у всіх цих дослідженнях невивченою змінною був вплив навколишньої обстановки: можливо, що однакова поведінка більшою мірою залежить не від загальних генотипів, а від загальних сімейних умов та ін. Першим звернув увагу на це німецький кримінолог Франц Екснер [8].

Спроби позбутися цього недоліку вимагали колосальних зусиль у пошуку близнюків, розлучених у ранньому віці. Якби, незважаючи на відмінність умов виховання, їхня поведінка була б схожою, то не залишилося б сумнівів, що генетичні задатки виявляють себе всупереч будь-яким виховним зусиллям. Нова фаза досліджень характеризувалася поглибленим аналізом. Учені-біологи та кримінологи досліджували життєві шляхи близнюків. однойцеві близнюки виявляли різочу подібність у звичках, перевагах, уподобаннях. Як ми вже відзначали, особливий інтерес представляли дослідження близнюків з однаковим генотипом, які з тих чи інших причин у ранньому дитинстві були розлучені й виховувалися в різних сім'ях; і хоча це досить рідкісна ситуація, ученими описано 130 таких випадків [9, с. 134].

Розлучені однойцеві близнюки вели досить схожий спосіб життя, нерідко вони мали собак однакових порід, подібну манеру одягатися, навіть дружини мали однакові імена. Однак даних про їхню схильність до злочинів отримати не вдалося: не було зареєстровано жодного злочину, учиненого такими близнюками.

У 50-х роках ХХ ст. дослідження генетичних факторів злочинності вступили в нову фазу, яку умовно можна назвати хромосомною. Як уже зазначалося вище, генотип людини складається із 46 хромосом, дві з них визначають стать: якщо вони однакові (їх умовно позначають латинськими символами «XX»), то стать жіноча, якщо набір хромосом «XY», – стать чоловіча. Наявність у генотипі хромосоми типу «у» визначає чоловічий розвиток. Досліджуючи генетичні аномалії, учені встановили, що в деяких осіб статеві хромосоми не парні, а потрійні – комбінації типу «XXY» або «XYY».

Першими ці особливості генотипу, які виявляються під час аналізу крові, слини або сперми, стали використовувати криміналісти з метою ідентифікації злочинців за біологічними слідами, залишеними на місці злочину. Коли в США й Франції за цими ознаками були розкриті серійні вбивства, учинені дуже агресивними злочинцями (їхній хромосомний набір – типу «XYY»), кримінологи висунули гіпотезу про те, що хромосома типу «у», яка визначає чоловічу стать, може сприяти кримінальній агресивності в разі її дублювання в генотипі.

У 60-х рр. Патриція Джекобс провела одне з перших досліджень хромосомної схильності до злочинів. Обстеживши ув'язнених у Шотландії, вона встановила, що серед злочинців осіб із хромосомною аномалією типу «ХУУ» набагато більше, ніж серед правослухняних громадян. У 1965 р. в англійському журналі «Природа» вона опублікувала статтю про це [10]. Патриція Джекобс не залишала сумнівів у тому, що ген злочинності знайдений, справа лише в тому, як навчитися його усувати. Однак ці результати були як сенсаційні, настільки ж і недостовірні. Подальші дослідження, що проводилися в Англії, Франції та США, не підтвердили даних, отриманих Джекобс.

У 1975 році на Другому міжнародному кримінологічному симпозиумі в Сан-Паулу німецький учений Г. Кайзер навів дані проведених у Німеччині досліджень, відповідно до яких, відсоток осіб, що мають хромосомні відхилення, серед правопорушників практично такий же, що й серед усього населення загалом. Причому серед злочинців, що мають хромосомну комбінацію «ХУУ», лише 9 % засуджені за насильницькі злочини, а тому називати У-хромосому носієм агресивності просто некоректно [11, с. 7].

Дослідження, проведені у Франції Паризьким інститутом кримінології, мали аналогічні результати. Після таких негативних результатів серед знаних учених прихильників генетичних теорій злочинності та відповідних заходів впливу на це антисоціальне явище практично не залишилося.

Загалом кримінологічними теоріями, заснованими на ідеях кримінальних задатків, усередині ХХ ст. соціологічним дослідженням було завдано серйозний «теоретичний удар». У 1947 році американські дослідники І. Валлерстайн і К. Вайл в одному з наукових журналів опублікували статтю «Наші законслухняні правопорушники», у якій навели результати цікавого дослідження. Вони опитали близько двох тисяч жителів Нью-Йорка стосовно вчинення ними коли-небудь злочину. Результати опитування були приголомшливими. 91 % опитаних визнали, що їм доводилося вчиняти ті чи інші злочини (у тому числі й такі серйозні, як грабежі, розбої, викрадення автомобілів та інших цінних речей), за які вони не були притягнуті до жодної відповідальності, оскільки про злочин ніхто не дізнався [12]. Дослідження за методикою І. Валерстайна та К. Вайла проводили й інші вчені. Їхні результати також були невтішні: від 90 до 100 відсотків опитаних визнавали, що їм доводилося вчиняти злочини [13, с. 33].

Ці дані змушували серйозно задуматися, чи є сенс шукати якийсь особливий ген злочинності. Може, схильність до злочину – нормальна властивість людського індивіда? Цю гіпотезу спробували довести кримінологи фрейдистської школи. Одночасно із соціологами концепцію природженого злочинця ставили під сумнів психологи-біхевіористи, які вважали, що людина народжується як чистий аркуш, який суспільством зазнає різних впливів. З метою перевірки цієї гіпотези американський психолог Б. Скіннер навіть створив оригінальну лабораторію, яка отримала назву «скіннерівський ящик», де потомство різних ссавців вирощувалося без дотику людської руки [14, с. 180].

Результати досліджень були неоднозначні, однак сумнівів у правомірності генетичного підходу ставало все більше й більше. Одним із загальноновизнаних аргументів біхевіористів проти феномена природних злочинних задатків було констатування значного зниження кримінальної активності в період переходу від юності до більш зрілого віку. На їхню думку, цього б не сталося в процесі біологічної запрограмованості схильності до злочину (адже генетичні задатки людини залишаються незмінними протягом усього його життя) [15, с. 37].

Як зазначає С. М. Іншаков, необхідно мати на увазі, що розглянуті концепції злочинності біологічного спрямування при всьому тому, що багато вчених у світі ставляться до них негативно (особливо потужний імпульс їхнього заперечення давало те, що вони ко-

ристувалися особливою популярністю в нацистській Німеччині), надалі продовжують чинити серйозний вплив на злочинність [5].

Водночас недосконалість методик дослідження, нечисленні спостереження в кожному з них призвели до того, що відмінності в оцінках різних учених ступеня поширеності зайвої хромосоми серед злочинців досягають 2-кратних розмірів. По суті, дослідження хромосомних аномалій установили відомий зв'язок цих аномалій не стільки зі злочинністю, скільки із психічними захворюваннями. Серед обстежених переважно більшість становили саме особи, які страждають такими захворюваннями (аномаліями).

Треба зауважити, що приписування особі, яка має хромосомні відхилення, негативних властивостей психіки, а тим більше схильності до злочинної поведінки, аж ніяк не є корисним фактором. Зарахування тієї чи іншої людини до осіб такої категорії може назавжди скалічити їй життя. Оточуючі будуть схильні ставитися до таких людей із підозрою і недовірою. Ось чому правильне розуміння окресленої проблеми має не тільки медичне, правове, педагогічне, а й психологічне значення.

У процесі розгляду такої складної проблеми, як співвідношення соціального й біологічного в особі злочинця необхідно зважати на одне винятково важливе припущення. Оскільки йдеться про особу, про роль цих факторів можна говорити лише на особистісному, психологічному рівні. Особа, її психіка є, образно кажучи, ареною, на якій відбувається взаємодія соціальних і біологічних факторів [16, с. 33]. Поза її особливостями значущість співвідношення цих понять неможлива. Тому науковий аналіз зазначеної проблеми може бути плідним тільки в тому разі, якщо розглядати дії цих факторів у структурі особи, оскільки людська поведінка залежить як від самої особи, так і від середовища, у якому вона виховується. Однак і тут ми маємо на увазі саме особу, тобто суб'єкта та об'єкта суспільних відносин, соціальну якість людини, сформовану вихованням, оточенням і його впливом.

Висновки. Таким чином, і соціальне, і біологічне репрезентовані, представлені в психіці людини. Тому й виникає необхідність у їхньому пізнанні та кримінологічній оцінці саме на психологічному рівні. Слід зазначити, що ігнорування особи злочинця, по суті, означає відмову від визнання злочинця особистістю.

На ці дослідження спиралися при розробці та впровадженні більшості медичних заходів корекції особи злочинця. Значною мірою вони були включені в теоретичний фундамент так званої «клінічної» кримінології. Американський дослідник кримінолог-практик О. Чавкін ще в 1980 р. з тривогою відзначав, що все більш широкого поширення набувають наукові теорії, згідно з якими вся відповідальність покладається на гострі соціальні проблеми (наприклад, бурхливе зростання насильства), на окремих індивідів, чия поведінка, яка не піддається контролю, пояснюється причинами генетичного порядку або дефектами нервової системи. Злочинці є жертвами поганої спадковості, або страждають тими чи іншими захворюваннями мозку, або мають зайву хромосому, або схильні до дії всіх трьох факторів одночасно [17, с. 15].

Сьогодні загально визнано, що теорії генетичної схильності можуть знайти свою нішу в загальній теорії впливу на криміногенний феномен. На основі цих теорій уже зараз робляться спроби розробити методики ранньої діагностики маніяків, схильних до насильства, і осіб, які в стані неосудності можуть учинити суспільно небезпечні діяння. Наукові дослідження в цьому напрямі дозволяють розробляти ефективні заходи соціального патронату таких осіб, включаючи їхнє лікування, ізоляцію, утримання від небезпечної поведінки, чим і доводять зв'язок біологічних рис і соціальних умов людських взаємовідносин.

Історія людства беззаперечно свідчить про те, що прогрес людського роду базується на універсальній можливості всебічного розвитку соціального буття, передумовами якого слугують специфічні людські та одночасно соціально неспеціалізовані біологічні засади [18, с. 37].

Список використаних джерел

1. Помогайло В. М., Петрушов А. В. Генетика людини : навч. посіб. Київ : «Академія». 2014. 280 с.
2. Lange Johannes. Verbrechen als Schicksal. Leipzig : G. Thieme, 1929. 96 p.
3. Stumfl F. Erbanlage und Verbrechen. Berlin, 1935. 56 p.
4. Stumfl F. Die Ursprunge des Verbrechens. Leipzig, 1936. 24 p.
5. Иншаков С. М. Зарубежная криминология : учеб. пособие. Москва : Норма, ИНФРА-М, 1997. 383 с.
6. Kranz H. Lebensschicksale krimineller Zwillinge. Berlin : Springer 1936. 94 p.
7. Christiansen K. O. Threshold of Tolerance in Various Population Groups Illustrated by Results from the Danish Criminologic Twin Study. *The Mentally Abnormal Offender*. Boston, MA : Little, 1968. P. 107–120.
8. Exner Franz. Kriminalbiologie in ihren Grundzügen. Hamburg : Hanseatische Verlagsanstalt, 1939. 366 p.
9. Дубинин Н. П., Карпец И. И., Кудрявцев В. Н. Генетика. Поведение. Ответственность. Москва : Политиздат, 1982. 300 с.
10. Jacobs P. Aggressive behavior, mental subnormality and the XYY male. *Nature*. London, 1965. V. 208. P. 1351–1352.
11. Kaiser G. Genetic and Crime // Proceedings of II International Symposium on Criminology. San Paolo, 1975. P. 5–11.
12. Wallerstein I., Wyle C. Our law-abiding law-breakers. *Probation*. 1947. № 25. P. 107–112.
13. Manheim S Comparative criminology. L., 1969. T. 1. P. 33.
14. Фокс В. Введение в криминологию. Пер. с англ. Москва, 1980. 312 с.
15. Ligato J., Dewey J. Behavior Modification Principles. *American Journal of Correction*. 1974. № 2. P. 37.
16. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое исследование : монография. Москва : Норма, ИНФРА-М., 2014. 368 с.
17. Чавкин С. Похитители разума. Москва, 1981. 142 с.

References

1. Pomogaylo, V. Petrushev, A. (2014). *Genetika lyduhu*. [Human Genetics: Teaching. tool]. Kyiv: Academy. [in Ukrainian].
2. Lange, J. (1929). *Verbrechen als Schicksal*. Leipzig: G. Thieme.
3. Stumfl, F. (1935). *Erbanlage und Verbrechen*. Berlin.
4. Stumfl, F. (1936). *Die Ursprunge des Verbrechens*. Leipzig.
5. Inshakov, S. (1997). *Zarybezha kryminologiya*. [Foreign criminology: textbook. allowance]. Moskov: Norm, INFRA-M. [in Russian].
6. Kranz, H. (1936). *Lebensschicksale krimineller Zwillinge*. Berlin: Springer.
7. Christiansen, K. (1968). *Threshold of Tolerance in Various Population Groups Illustrated by Results from the Danish Criminologic Twin Study. The Mentally Abnormal Offender*. Boston, MA: Little, 107–120.
8. Exner, F. (1939). *Kriminalbiologie in ihren Grundzügen*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt.
9. Dubinin, N., Karpets, I., Kudryavtsev, V. (1982). *Genetika*. [Genetics]. Behavior. Responsibility. Moskov: Politizdat. [in Russian].
10. Jacobs, P. (1965). Aggressive behavior, mental subnormality and the XYY male. *Nature*. London, 1351–1352.
11. Kaiser, G. (1975). *Genetic and Crime*. [Proceedings of II International Symposium on Criminology]. San Paolo, 5–11.
12. Wallerstein, I., Wyle, C. (1947). Our law-abiding law-breakers. *Probation*, 25, 107–112.
13. Manheim, S. (1969). *Comparative criminology*. London, 1, 33.
14. Fox, V. (1980). *Vvedenie v kryminologiyu*. [Introduction to criminology]. Moscow, 312. [in Russian].

15. Ligato, J., Dewey, J. (1974). Behavior. Modification Principles. [American Journal of Correction]. 1974, 2, 37.

16. Antonyan, Y., Eminov, V. (2014). Lichnost prestupnika. Kriminologo-psihologicheskoe isledovanie. [The identity of the offender. Criminological and psychological research: monograph]. Moscow: Norm, INFRA-M. [in Russian].

17. Chavkin, S. (1981). Pohitately razuma. [Mindstalkers]. Moscow. [in Russian].

Dzhuzha Oleksandr,
Doctor of Law, Professor
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1347-4937>

Tychyna Dmytro,
PhD in Law, Senior Researcher
(National Academy of Internal Affairs, Kyiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9430-6101>

IS THERE A PERSON'S GENETIC PREDISPOSITION TO COMMIT A CRIMINAL OFFENSE?

The article deals with the genetic approach to explaining criminal behavior and the genetic propensity to commit a crime. The authors focus on common misconceptions, which is to consider physiological and social phenomena as phenomena of the same order. It is concluded that the genetic approach should be aimed at clarifying: the role of genetic factors in determining the characteristics of criminal behavior; heredity and variability of such behavior; the impact of hereditary processes on gene expression that leads to crime. It is proved that the connection between nature and society is not straightforward, but mediated by the consciousness of the individual. In addition, current research indicates the possibility and need for a positive change in innate properties. The above provision is fundamental to the possibilities of individual crime prevention and, above all, to violence. The practice of applying the genetic approach is described. In particular, for any society with tangible severity there is a problem of combating crime, manifestations of which in certain situations of interaction between the individual and society are caused by a multilevel system of objective factors of economic, political, legal, organizational-managerial, social and cultural, moral and psychological character. Although the bio social direction of crime theories is not revolutionary in its principles, at the same time the great intensity with which it develops in the 21st century is noticeable. This is due to many factors, including factors related to the revision of existing views on the causes of crime, as well as factors due to the further intensification of research in the fields of medicine, biology, chemistry, physiology, psychology, genetics – sciences, which study specific features functioning and human activity. One of the drawbacks the genetic approach is the “weakness” of the technique. Thus, in conducting genetic studies on the person who committed the crime, long-term intervals of the study are needed, on the basis of which it is possible to state the role of genetic factors in determining the characteristics of its criminal behavior, the heredity and variability of such behavior, and the impact of hereditary processes on expression of its genes, which results in crime. These studies require data analysis not for one, not two, but at least 100 years. In addition, they mainly concern minors.

Key words: gene; genetics; the identity of the offender; crime prevention; criminal offenses; etiology of crime.

Надійшла до редколегії 20.12.2019